

વીર સંવત ૨૪૮૨, મહા સુદ ૮, રવિવાર
તા. ૩૦-૧-૧૯૬૬, ગાથા ૧, પ્રવચન નંબર-૧૨

‘દૌલતરામજી’ કૃત ત્રીજી ઢાળ છે. આમાં પાનું ૪૩ છે. છેલ્લું આવે છે, જુઓ ! ‘મોક્ષમાર્ગનો બે પ્રકારથી વિચાર કરવો...’ એ શબ્દાર્થ છે ? મોક્ષમાર્ગ જે છે, આત્માને પૂર્ણ આનંદની પ્રાપ્તિનું કારણ એવો મોક્ષનો માર્ગ. માર્ગ કહો કે ઉપાય કહો કે કારણ કહો. આત્મા પવિત્ર શુદ્ધ આનંદસ્વરૂપ છે, એની પૂર્ણ આનંદની પ્રાપ્તિ, પૂર્ણ સુખની, શાંતિની પ્રાપ્તિ (થવી) એનું નામ મોક્ષ (છે). એ મોક્ષનો ઉપાય કહો, કારણ કહો, માર્ગ કહો, તે કહે છે કે, બે પ્રકારથી વિચાર કરવો, એમ આમાં લખ્યું છે.

વિચાર કરવો એટલે બે પ્રકારથી એને જાણવો. એમાં ‘જે સત્યાર્થરૂપ વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે તે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે...’ એમના શબ્દમાં જ છે, જુઓ ! સમજાય છે ? કેમકે આ આત્મા અંતર્મુખની દૃષ્ટિ કરતાં, અંતરૂ સ્વભાવની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અને લીનતા થતાં એને નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ પ્રગટ થાય છે. સમજાય છે ? અનાદિથી બહિર્મુખ જે દૃષ્ટિ છે, શુભ-અશુભ આદિ ક્રિયાકાંડ દયા, દાન, વ્રતાદિ બધી બહિર્મુખ વૃત્તિ છે. એને જ્યારે પહેલો આત્મસ્વભાવ, એના અંતર્મુખનો સ્વઆશ્રય લે, ચિદાનંદ પૂર્ણ શુદ્ધ આનંદ જ્ઞાયકભાવ છે, એનો પ્રથમ આશ્રય લે ત્યારે તેને નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે છે. જુઓ ! તેથી નિશ્ચય પહેલો કહ્યો છે અને વ્યવહાર લખાણમાં બીજી વાત પછી લીધી છે. સમજાણું કાંઈ ?

નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ સત્યાર્થરૂપ છે. સત્સ્વરૂપ જે આત્મા, શુદ્ધ આનંદકંઠ જ્ઞાયક, એનો સ્વઆશ્રય, અંતર્મુખ, અંતર્મુખ દૃષ્ટિ થઈ અને જે જ્ઞાન અને સ્થિરતા થાય એનું નામ સત્યાર્થ, સાચો, મુખ્ય, પરમાર્થ મોક્ષમાર્ગ કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું આમાં ? અથવા શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગ એને કહેવામાં આવે છે. સત્યાર્થ કહો, શુદ્ધ કહો કે સત્યાર્થને અહીંયાં મુખ્ય કહો. કારણ કે પોતે આગળ લેશે. છેલ્લી ગાથા, ભાઈ ! છેલ્લી ગાથા. મુખ્ય-ઉપચાર. ત્યાં પણ મુખ્ય પહેલો અને ઉપચાર પછી લેશે. ‘છ

ઢાળામાં છેલ્લે (છઠ્ઠી) ઢાળમાં ૧૪મી ગાથામાં છે. મુખ્ય-ઉપચાર. સમજાય છે ? મુખ્ય કહો કે નિશ્ચય કહો કે સત્યાર્થ કહો કે શુદ્ધ કહો. આત્મા અંતર ચિદાનંદ પ્રભુ, અંતરની શક્તિને અવલંબીને સ્વ સત્સ્વરૂપ પૂર્ણાનંદ, એને અંતરમાં અવલંબીને જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર થાય તે સાચો માર્ગ છે, એ શુદ્ધ પવિત્ર માર્ગ છે, એ મુખ્ય માર્ગ છે, એ જ યથાર્થ અનુપચાર મોક્ષમાર્ગ છે. કહો, છે એમાં ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ના, છે કે નહિ એમાં ? તેથી તો મુખ્ય-ઉપચારનો દાખલો આપ્યો. છેલ્લી ઢાળની ચૌદમી ગાથા છે. છેલ્લી, છેલ્લી (ઢાળ), એની ચૌદમી (ગાથા) છે, જુઓ ! એ છેલ્લે પોતે સમાપ્ત કરતાં લેશે. જુઓ ! પંદરમી એક બાકી રહેશે. સોળમી તો ... છે. સમજ્યા ? એ તો ગ્રંથરચનાનો (કાળ કહ્યો છે). ચૌદમાં છે, જુઓ ! ‘મુખ્યોપચાર દુ ભેદ યો બડભાગિ રત્નત્રય ધરે’ છે ? મુખ્ય-ઉપચાર. મુખ્ય એટલે નિશ્ચય. મુખ્ય એટલે નિશ્ચય એ સિદ્ધાંત પણ અહીં નાખી દીધો, ભાઈ ! નિશ્ચય એટલે મુખ્ય એમ નહિ, મુખ્ય એટલે નિશ્ચય. એમ પણ સિદ્ધાંત નાખી દીધો. મુખ્ય-ઉપચાર બે ભેદ. ઉપચાર એટલે આરોપિત. મુખ્ય એટલે બરાબર, યથાર્થ. ઉપચાર એટલે આરોપિત, વ્યવહારુ, નિમિત્તરૂપે થાય તે. બે ભેદ ‘બડભાગિ રત્નત્રય ધરે; અરુ ધરેંગે તે શિવ લહે, તિન સુયશ-ચલ જગ-મલ હરે.’ કહો, સમજાણું ?

તેથી કહ્યું કે, ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ આનંદની ધ્રુવ ધાતુ, ધ્રુવ.. ધ્રુવ.. ચૈતન્યધ્રુવ ધાતુ એટલે જેણે ચૈતન્યપણું શુદ્ધપણું ધ્રુવપણું, આનંદપણું ધ્રુવપણે ધાર્યું છે એટલે ટક્યું છે, એવા દ્રવ્યનું અવલંબન લઈને, સ્વ સત્યસ્વરૂપનું અવલંબન લઈને જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-સ્થિરતા થાય તેને જ મુખ્ય, શુદ્ધ, નિશ્ચય, સત્યાર્થ, યથાર્થ મોક્ષમાર્ગ કહે છે.

હવે (કહે છે), ‘જે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનું નિમિત્ત કારણ છે તેને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ કહે છે.’ કારણ તે વ્યવહારો, એમ કહ્યું છે ને ? ‘કારણ સો વ્યવહારો’ એવો શબ્દ પડ્યો છે. ‘કારણ સો વ્યવહારો’. પેલામાં પાછળ ‘ઉપચાર’ કહ્યો હતો. એની સાથે જે નિમિત્તકારણ છે અથવા મુખ્ય તે નિશ્ચય કહ્યો એટલે ગૌણ તે વ્યવહાર કહ્યો. શુદ્ધ તેને નિશ્ચય કહ્યો તો આ અશુદ્ધ (છે) તેને વ્યવહાર કહ્યો. સમજાણું કાંઈ આમાં ?

શુદ્ધ સ્વરૂપ આત્માને અવલંબને પ્રગટેલી શુદ્ધ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્રને શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગ કહ્યો. ત્યારે વિકલ્પ રાગાદિ જે છે એને અશુદ્ધ મોક્ષમાર્ગ કહ્યો, અ-શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગ કહ્યો, એને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ કહ્યો, ઉપચાર મોક્ષમાર્ગ કહ્યો, અસત્યાર્થ મોક્ષમાર્ગ કહ્યો, ગૌણ મોક્ષમાર્ગ કહ્યો. સમજાણું કાંઈ ? ‘તેને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ કહે છે.’ લ્યો ! એ શબ્દોમાં જ આટલું તો નીકળે છે. ભાઈ ! નીકળે છે કે નહિ આની અંદર ? છે કે નહિ પાછળ ? એ..ઈ..! છે ? બીજા છોકરાઓએ (પુસ્તક) રાખ્યા છે કે નહિ ?

હવે એનો ભાવાર્થ. અહીં તો વાત શું સિદ્ધ કરવી છે ? કે, પહેલું આત્મજ્ઞાન થયા વિના પ્રમાણજ્ઞાન થાય નહિ. આત્મા જે શુદ્ધ સ્વરૂપે છે, પવિત્ર છે એને અંતર પકડ્યા વિના પ્રમાણજ્ઞાન થાય નહિ એટલે કે શ્રુતજ્ઞાન થાય એટલે કે ભાવશ્રુતજ્ઞાન પરિણમે નહિ. એ વસ્તુ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે ને ? તો જ્ઞાન તો ગુણ છે, પણ એ ગુણનું ત્રિકાળપણું છે એને અંતરમાં અવલંબીને જે ભાવશ્રુતજ્ઞાન પરિણમે, ભલે મતિજ્ઞાન સાથે જ હોય છે, સમજાણું કાંઈ ? અવધિ, મન:પર્યય, કેવળની અત્યારે જરૂર નથી. અહીં તો પહેલું ભાવશ્રુત(જ્ઞાન), જેની તાકાત સ્વસંવેદનથી પકડવાની (છે). આ જ્ઞાયકમૂર્તિ છે, એકલો જ્ઞાનનો પુંજ પ્રભુ છે, એવું જે સમ્યગ્જ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન એ આત્માના આશ્રયે પ્રગટે છે. એટલે આત્માના આશ્રય વિના શ્રુતજ્ઞાન પ્રગટતું નથી અને શ્રુતજ્ઞાન પ્રગટ્યા વિના એના પ્રમાણજ્ઞાનના જે બે ભાગ-નય તે હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ ? ઝીણી વાત છે, પણ આ છે ઊંચી. એ.. ભાઈ ! આ મોટો ગોટો છે ને અત્યારે ? અત્યારે અનાદિનો ગોટો એમ ને એમ ચાલે છે.

કહે છે કે, ભગવાનઆત્મા જે જ્ઞાનની મૂર્તિ ચૈતન્યસ્વભાવ, એનો અંતરમાં સમ્યક્ આશ્રય થઈને, સાથે દર્શન તો થયું, પણ અહીં નયની વ્યાખ્યા કરવી છે-નિશ્ચય અને વ્યવહાર. નિશ્ચય અને વ્યવહાર. એથી આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ સત્ સત્ત્વ સ્વરૂપ, જ્ઞાનનું સત્ત્વ આત્મા છે, આનંદનું સત્ત્વ આદિ અનંત ગુણનું એકરૂપ, એનું જ્ઞાન થતાં એને ભાવશ્રુતજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે અને એ ભાવશ્રુતજ્ઞાન પ્રથમ ન થાય તો એને નય હોઈ શકે નહિ. વ્યવહાર અને નિશ્ચય નય એ શ્રુતજ્ઞાનના બે પડખાં છે, બે ભાગ છે. એક શ્રુતજ્ઞાન થાય એના બે ભાગ છે. સમજાણું કાંઈ ? જેમ શરીર હોય તો એના બે પડખાં હોય, જમણું અને ડાબું. એમ ભાવશ્રુતજ્ઞાન થાય એના

બે પડખાં છે. એક નિશ્ચય અને એક વ્યવહાર. સમજાણું કાંઈ ? ઝીણું પડે છે ને ?

આત્મા છે, આત્મા વસ્તુ છે ને ? તો અનંત અનંત ગુણરત્નનો સાગર છે. ઇ તો કાલે કહેવાણું છે ને ? કાલે સવારે ઘણું કહેવાણું. સમજાણું કાંઈ ? એ મહારત્ન છે, એ તો મહામહા રત્ન (છે). કારણ કે સમ્યક્ રત્ન જે આ છે, નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્ચારિત્ર એ સ્વદ્રવ્યને આશ્રયે પ્રગટ થાય તેને રત્નત્રય કહે છે. એ રત્નત્રયનું ફળ કેવળજ્ઞાન આદિ અનંત ગુણની પર્યાય છે, તો કેવળજ્ઞાન આદિ અનંત ગુણની પર્યાયો તો મહારત્ન થયું અને કેવળજ્ઞાનાદિ એક એક મહારત્ન (છે), એવી અનંત કેવળજ્ઞાનની પર્યાયોરૂપી રત્ન એક જ્ઞાનગુણમાં એટલા અનંત રત્નો પડ્યા છે. એ જ્ઞાનગુણ તો મહારત્નથી મહારત્ન મોટું થયું અને એવા એવા અનંતા ગુણોનો પિંડ તે દ્રવ્ય, એ તો મહા મહા મહા રત્ન થયું. સમજાણું કાંઈ ? એવા ભગવાન મહારત્નને આશ્રયે જે સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાન, જે સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાન, જે સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી રત્ન (પ્રગટ થયું એને) હવે અહીં રત્ન કહેવું છે ને ? ભાવશ્રુતજ્ઞાન ઇ નિશ્ચય જ્ઞાન છે ને ? મોક્ષમાર્ગમાં દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર નિશ્ચય એ મોક્ષમાર્ગ (છે), એ ત્રણ રત્ન (છે). તો શ્રુતજ્ઞાન રત્ન છે ને ? મહા નહિ, હજી રત્ન કીધું છે. ... ઓલું મહા કહ્યું એટલે આપણે બોલી નાખવું, એમ ન ચાલે.

મહા તો આત્મા કીધો, એક સમયમાં આખો મોટો મહા પ્રભુ (છે). એમાંથી પ્રગટેલું શ્રુતજ્ઞાન તે મોક્ષમાર્ગનું એક રત્ન છે, મોક્ષમાર્ગરૂપ એક રત્ન છે. એનું ફળ કેવળજ્ઞાન રત્ન છે. અહીં તો માર્ગની વ્યાખ્યા લેવી છે ને ? તો માર્ગ પ્રગટ્યો શ્રુતજ્ઞાનથી. સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્ર ભેગું છે, પણ આપણે અહીં નયની વ્યાખ્યા કરવી છે ને ? એટલે ભાવશ્રુતજ્ઞાન જે પ્રગટ્યું ત્યારે તેના બે ભાગ નિશ્ચય અને વ્યવહાર નય હોય છે. માટે પહેલો વ્યવહાર અને પછી નિશ્ચય (એમ) વસ્તુના સ્વરૂપમાં હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ ?

પહેલો વ્યવહાર (પછી) નિશ્ચય (એમ) એમાં હોઈ શકે નહિ. કેવળજ્ઞાનીનો નિર્ણય કરો કે,

જો જાણદિ અરહંતં દલ્લત્તગુણત્તપજ્જયત્તેહિં ।

સો જાણદિ અપ્પાણં મોહો ખલુ જાદિ તસ્સ લયં ।।૮૦।।

ત્યાં દર્શનની વ્યાખ્યાથી વાત કરી છે. ભગવાન સર્વજ્ઞની એક સમયની પર્યાય (છે), દ્રવ્ય અને ગુણ તો સામાન્ય (છે). સર્વજ્ઞની પર્યાયમાં આવી તાકાત છે. અનંત કેવળજ્ઞાન, દર્શન, આનંદ વગેરે, એ પર્યાયનો જ્યાં નિશ્ચય કરવા જાય છે, ત્યારે ભલે એ અરિહંત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય(નો) વિકલ્પમાં ખ્યાલ લીધો, પણ એને વ્યવહાર ક્યારે કહેવાય છે ? કે, એમાંથી ખસી અને આત્મા ‘અપ્પાણં જાણદિ’. આત્મા અખંડ જ્ઞાયક ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, એમ જ્યાં જાણે એને દર્શનમોહનો નાશ થઈને સમકિત થાય છે. સમકિત થયું (એની) સાથે ભાવશ્રુતજ્ઞાન થાય છે. એમાં પણ પહેલું-પછી ન રહ્યું કે, પહેલો રાગ હતો (એમ નથી). પેલો શ્રુતજ્ઞાનનો વિકલ્પ ભલે હતો, એને નૈગમનયે ‘પરમાત્મ પ્રકાશ’માં (કારણ) કહ્યું, પણ ખરેખર એ કારણ નથી. કારણ તો અહીં ‘અપ્પાણં’ જાણ્યો, જ્ઞાયક ચૈતન્યસ્વરૂપ (છું) એમ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાનમાં જાણ્યો ત્યારે એને નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન થયું, પ્રમાણજ્ઞાન થયું. એ પ્રમાણજ્ઞાન થયું એ સ્વને જાણે તે નિશ્ચય અને પછી બાકી રાગ રહી ગયો, વ્યવહાર રત્નત્રયનો રાગ રહ્યો એને જાણે તે વ્યવહાર, પણ આ જાણે નિશ્ચય ત્યારે વ્યવહાર સાથે થયો. સમજાણું કાંઈ ? ઝીણું ભારે, ભાઈ ! આમાં વાંધા આખા ઊઠ્યા. આમાં લખાણમાં પણ ઘણે ઠેકાણે (આવે કે), વ્યવહારની પહેલા પ્રાપ્તિ થાય, પછી નિશ્ચય તો એમાં આવી જાય. એની પ્રાપ્તિ માટે જુદા પુરુષાર્થની જરૂર નહિ. એવું આમાં લખ્યું છે. પણ નિશ્ચય વિના વ્યવહાર કહેવો કોને ? સાંભળને !

અનાદિકાળથી પરસન્મુખના વિકલ્પો તો અનંતવાર કર્યા. શાસ્ત્ર સંબંધી, શ્રદ્ધા સંબંધી, વ્રત સંબંધી.. સમજાણું ? પણ સ્વભૂમિકાના પત્તા વિના ઓલાને વ્યવહાર કહેવો કોને ? વસ્તુ આખી છે, એક સમયમાં અખંડાનંદ પ્રભુ ચૈતન્ય (છે). એની દષ્ટિ અને જ્ઞાન સમ્યક્ ભૂમિકા પ્રગટ્યા વિના ઓલાને આ વ્યવહાર છે, એમ આરોપ આવે ક્યાંથી ? આમ તો અનાદિથી પરવિકલ્પ તો કર્યા જ કરે છે. નવમી ગ્રૈવેયક ગયો તો વ્યવહાર શ્રદ્ધા, ભલે નિશ્ચય વિના વ્યવહારાભાસ છે, શ્રુતનું વ્યવહારું જ્ઞાન, નવ નવ પૂર્વનું જ્ઞાન અને પંચ મહાવ્રતના પરિણામ, એ વ્યવહાર ન થયો. કારણ કે જ્યાં નય જ નથી ત્યાં વ્યવહાર ક્યાંથી આવ્યો ? એકલું પુણ્યબંધન થયું. મિથ્યા દષ્ટિ સાથે, મિથ્યાજ્ઞાન સાથે છે. સમજાણું કાંઈ ? એવા પરસન્મુખના વ્યવહારુ જ્ઞાનના

નિશ્ચય વિનાના વિકલ્પો (કર્યા) એને વ્યવહાર પણ લાગુ પડતો નથી. વ્યવહાર લાગુ પડે (નહિ). આ બધા નવમી શ્રૈવેયક (ગયા ત્યારે) નવ પૂર્વનું જ્ઞાન, પંચ મહાવ્રત, નવ તત્ત્વની ભેદવાળી શ્રદ્ધા એણે કરી છે, નથી કરી એમ નહિ. સમજાણું કાંઈ ? એને મોક્ષમાર્ગ શરૂ ન થયો.

અહીંયાં સ્વસત્તા ચૈતન્ય ભગવાનને અવલંબ્યો, એનું જ્ઞાન પ્રમાણજ્ઞાન થયું તેથી અહીં નિશ્ચયને જાણવું એનું નામ યથાર્થ (કલ્પું), વ્યવહારનું જાણવું એનું નામ ઉપચાર જ્ઞાન કલ્પું. એટલે વ્યવહાર પહેલો, નિશ્ચય પછી એવું વસ્તુમાં હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ ? એટલે કહે છે કે, ‘તેને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ કહે છે.’ સમજાય છે ? કોને ? અશુદ્ધપણું, રાગ બાકી રહ્યો, શુદ્ધનું ભાન થયું ત્યારે અશુદ્ધપણાનો રાગ બાકી રહ્યો એ અશુદ્ધને અશુદ્ધ વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ કહે છે. અહીં નિશ્ચય શુદ્ધને શુદ્ધ સત્યાર્થ મોક્ષમાર્ગ કહે છે અને અશુદ્ધને ગૌણપણે અસત્યાર્થ માર્ગ કહે છે. આ રીતે (છે) નહિતર વસ્તુસ્થિતિ કોઈ રીતે સિદ્ધ થતી નથી. નથી જ્ઞાન સિદ્ધ થતું, નથી નય સિદ્ધ થતી, નથી નિશ્ચય સિદ્ધ થતો, નથી વ્યવહાર સિદ્ધ થતો. સમજાણું કાંઈ ? એથી તો પેલા શ્વેતાંબર(ના સાધુ) કહે છે, ‘નિશ્ચયનય પહેલે કહે, પીછે લે વ્યવહાર.’ પણ ઈ એમ જ છે, પીછે લે શું ? નિશ્ચય થાય ત્યારે જ પેલાને વ્યવહાર કહેવાય. બીજો વ્યવહાર કહેવો કોને ? એ વાત તો (એ સાધુએ કહી છે અને) ૮૪ બોલનો દિગંબરનો દોષ કાઢ્યો છે. (એમ કહે), તમને કાંઈ ખબર ન મળે. સમજાણું આમાં ?

અરે...! સ્વ ચૈતન્ય ભગવાન, એકલી ચૈતન્યધાતુ જેણે અનાદિઅનંત ધારી રાખી એવું તત્ત્વ, એવા ચૈતન્યના અંદરમાં એકાગ્ર થયા વિના એ ચૈતન્યના ભાવશ્રુતના ફલગા—અંકુર ફૂટે ક્યાંથી ? સમજાય છે કાંઈ ? ભાવશ્રુતજ્ઞાનનો ફણગો—અંકુર એ ભૂમિકામાંથી પ્રગટે છે, કંઈ રાગના વિકલ્પમાંથી જ્ઞાન આવતું નથી. શું કીધું ? દયા, દાન, વ્રતાદિ શુભરાગ છે ને ? કે, બહાર શાસ્ત્રજ્ઞાન વ્યવહાર, એ બધો વિકલ્પ રાગ (છે) એમાંથી આ અંકુર નથી આવતો. એ અંકુરમાં—રાગમાં ઈ તાકાત ક્યાં છે ? સમજાય છે ? ભાઈ ! બહુ ઝીણું... બહુ ઝીણું.

ભગવાનઆત્મા એકલો જ્ઞાનનો સાગર અનંત ગુણનો રત્નાકર ચૈતન્ય રત્નાકર પ્રભુ, એમાંથી અંકુર ફૂટ્યો. એકાગ્ર થતાં અંકુર ફૂટ્યો એને ભાવશ્રુતજ્ઞાન કહે છે.

એની સાથે દષ્ટિ થઈ એને સમ્યક્ કહે છે, એની સાથે સ્થિરતા થઈ એને ચારિત્ર કહે છે. ભાઈ ! ઓલા કહે, રામ-રામ, રામ-રામ, રામ કરો જાઓ ! ભજન કરો, જાઓ, આત્મ સાક્ષાત્કાર થઈ જશે. કહો, સમજાણું ? ભાઈ ! એ રામ-રામ એટલે આત્મરામ. ‘નિજપદ રમે સો રામ કહીએ’ ‘આનંદઘનજી’એ એમ કહ્યું છે. ‘નિજપદ રમે સો રામ કહીએ.’ રામ કોણ બીજો ? પોતાના અખંડ આનંદ શાયક સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થાય તેને રામ કહેવામાં આવે છે. એ આત્મરામને જાણતા જે જ્ઞાન પ્રગટે એને ભાવશ્રુતજ્ઞાનનો અંકુર-પ્રમાણજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. અને એ પ્રમાણજ્ઞાન, જેવું કેવળજ્ઞાન પ્રમાણ છે, એવું જ આ શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણ છે. કેવળજ્ઞાન જેમ પ્રમાણ છે એમ આ શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણ છે. પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષનો જ ભેદ છે. શ્રુતજ્ઞાન પણ કેવળજ્ઞાનની જેમ જ બધી વસ્તુ વ્યવસ્થિત દેખાય છે એને જેમ જાણે છે, એમ શ્રુતજ્ઞાન પણ પ્રમાણજ્ઞાન દ્વારા સ્વનું આખાપણું અને દરેક પર્યાયનું ક્રમપણું એ શ્રુતજ્ઞાનમાં બરાબર જેમ છે તેમ જાણે છે, એને આઘુંપાઘું હોતું નથી. એવા શ્રુતજ્ઞાનમાં બે ભાગ પડ્યા કે, જે નિશ્ચયને જાણે તેને સત્યાર્થ જ્ઞાન કહેવાય, વ્યવહારને જાણે તેને ઉપચારજ્ઞાન અને આરોપિત જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. એ વ્યવહારનય કહેવાય.

હવે, અહીંયાં લખાણમાં એ વાત લેવી છે કે, (ભાવાર્થ) :- ‘૧. સમ્યક્ચારિત્ર,...’ આત્મામાં શુદ્ધ સ્વરૂપની રમણતા (થાય), એ કઈ ચીજ છે કે જેમાં રમવું છે ? એ ચીજના શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન વિના એમાં સ્થિરતા હોઈ શકે નહિ. શું કીધું સમજાણું કાંઈ ? સમ્યક્ચારિત્ર એટલે સ્થિરતા, સ્વરૂપમાં સ્થિરતા. પણ સ્વરૂપ શું છે ? એવા સ્વરૂપની દષ્ટિ અને જ્ઞાન વિના સ્થિરતા હોઈ શકે નહિ. ભાઈ ! ભારે વાત, ભાઈ !

ભગવાનઆત્મા એકલી જ્ઞાનની ખાણ છે. સમજાય છે ? ‘શ્રીમદ્’ તો એકવાર કહે છે, અરે...! આ અચિદ્ધાતુનો આભાસ તો જુઓ ! એવું કહ્યું. વિકલ્પ આદિ ઊઠે છે ને ? અચિદ્ધાતુ (છે). અને આ ચિદ્ધાતુ (છે). ભગવાન એકલી જ્ઞાનની ધાતુ, જ્ઞાનને ધારેલી ચીજ, એમ. એવા ભગવાનઆત્મામાં ઠરવું ક્યારે હોઈ શકે ? ઠરવું. ચારિત્ર કહો, ચરવું કહો, રમવું કહો, જમવું કહો. એ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનપૂર્વક જ હોય. એટલે ? કે, આ સ્વરૂપ શુદ્ધ પવિત્ર છે એવું અંતર દર્શન-શ્રદ્ધા થઈ, એનું જ્ઞાન થયું ત્યારે એમાં ઠરી શકાય. હજી દર્શન-શ્રદ્ધા, જ્ઞાન વિના ઠરવું હોઈ શકે

નહિ. સમજાણું કાંઈ ? સમ્યક્ચારિત્ર એટલે સાચી રમણતા, સાચી લીનતા. તો લીનતા શેમાં કરવી ? શેમાં થઈ ? જે ચીજ, જેમાં લીનતા થઈ એ ચીજ સ્વરૂપ આત્મા અખંડાનંદ પ્રભુ છે, એનું દર્શન અને જ્ઞાન વિના એમાં લીનતા હોઈ શકે નહિ. કહો, બરાબર છે ? છે એમાં લખાણમાં છે ?

‘જીવને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન સાથે જ સમ્યક્ ભાવશ્રુતજ્ઞાન થાય છે.’ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન સાથે એટલે આ ચીજ શુદ્ધ અખંડ છે એમ સ્મૃતિ-દષ્ટિ પ્રગટી એની સાથે જ એનું જ્ઞાન સાચું થાય છે. સમજાય છે ? દર્શન કારણ છે, જ્ઞાન કાર્ય છે છતાં બેય એક સમયમાં (સાથે છે). આ વસ્તુ શુદ્ધ ચૈતન્ય જ્ઞાનપુંજ છે એમ જ્યાં પ્રતીતિ થઈ ત્યારે પ્રતીતિની સાથે સમ્યગ્જ્ઞાન, એના સ્વજ્ઞેયને પકડવાનું જ્ઞાન સાથે હોય છે. એ જ્ઞાનને ભાવશ્રુતજ્ઞાન કહે છે. સમજાણું કાંઈ ? આ તો વસ્તુ એવી છે ને ?

અહીંથી (વાત) ઉઠાવી છે. ત્રીજી ઢાળ (અહીંથી) ઉપાડી છે. ‘જો સત્યારથરૂપ સો નિશ્ચય, કારણ સો વ્યવહારો.’ અહીંથી ઉપાડ્યું છે. બે કહ્યું ખરું, દ્વિવિધ વિચારવાનું કહ્યું, જાણવાનું કહ્યું પણ એક સત્યાર્થને સત્યાર્થ રીતે જાણવું અને અશુદ્ધને અશુદ્ધ તરીકે ગૌણ તરીકે, ઉપચાર તરીકે જાણવું, એમ કહ્યું. પાઠમાં જ એ ભર્યું છે. છે કે નહિ ? આ પુસ્તક તો બધાના હાથમાં છે. એ..ઇ...! છે કે નહિ એમાં ? આવો અર્થ સાંભળ્યો હતો કે નહિ ? વાંચ્યો હતો કે નહિ ?

‘નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન સાથે...’ એટલે ? આત્મા અનંત ગુણનું પવિત્ર ધામ છે એનો નિર્ણય થયો, એનો થયો નિર્ણય, નિર્ણયની સાથે જ સમ્યગ્જ્ઞાન હોય છે. કેમકે નિર્ણય તે કારણ છે અને જ્ઞાન તે કાર્ય છે છતાં એ કારણ-કાર્યનો સંબંધ એક સમયમાં છે. સમજાણું કાંઈ ? જેમ દીવો અને પ્રકાશ એકસાથે થાય, પણ દીવો કારણ કહેવાય અને પ્રકાશ કાર્ય કહેવાય, છતાં પહેલા-પછી નથી. છતાં દીવાને કારણ કહેવાય અને પ્રકાશને કાર્ય કહેવાય. એમ આત્મા જ્ઞાયક ચૈતન્ય શુદ્ધ પવિત્ર છે, આ આત્મા અનાકુળ આનંદનું ધામ છે, એનો અંતર નિશ્ચય નિશ્ચય નિશ્ચય નિર્ણય, સમ્યક્ અનુભવ થયો એની સાથે જે જ્ઞાન થાય તેને સમ્યગ્જ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું આમાં ? આ તો ‘છ ઢાળા’માં છે. એ..ઇ...! આ છે કે નહિ ? તમે કેટલી વાર ગોખી માર્યું ? ઘંટી લાવો, પડ લાવો, એક ઘંટીનું પડ પડ્યું રહ્યું, બીજું લાવો (એમ કહે),

પણ આ ઘંટીનું પડ તો પહેલું ઓળખે. નિશ્ચય ચક્ર આ છે અને વિકલ્પનું ચક્ર બીજું વ્યવહાર અશુદ્ધ છે.

‘સમ્યક્ ભાવશ્રુતજ્ઞાન થાય છે અને નિશ્ચયનય તથા વ્યવહારનય એ બન્ને સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાનના અવયવો (અંશો) છે,...’ શું કીધું ? આત્માના નિશ્ચયમાં આવ્યું, નિર્ણયમાં આવ્યું, નિયમરૂપ જે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ્યું, નિયમરૂપ એટલે નિશ્ચય (આવ્યું કે), આ શુદ્ધ નિર્વિકલ્પ આનંદ, જ્ઞાન છે. આત્મા એકલો જ્ઞાનનો પુંજ છે. ‘દેહ ભિન્ન કેવળ ચૈતન્યનું જ્ઞાન’ આવે છે ને ? ‘શ્રીમદ્’માં. ‘દેહ ભિન્ન કેવળ ચૈતન્ય’ એકલો ચૈતન્ય, એકલો ચૈતન્ય, એકલો ચૈતન્ય, (એનું) જ્ઞાન. એ જ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. એ શ્રુતજ્ઞાનના બે ભાગ. એક નિશ્ચયનય, એક વ્યવહારનય. બન્ને સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાનના અંશો-અવયવો છે. કહો, બરાબર છે ?

‘તેથી મિથ્યાદષ્ટિને નિશ્ચય કે વ્યવહારનય હોઈ શકે જ નહિ.’ જ્યાં સુધી એની રુચિ પુણ્ય-પાપના રાગમાં, અસ્તિત્વમાં દષ્ટિ પડી છે, પુણ્ય-પાપના વિકલ્પના પ્રેમમાં-રુચિમાં, આસક્તિમાં, લીનતામાં રુચિ પડી છે ત્યાં સુધી એને સમ્યગ્જ્ઞાન હોય નહિ. બરાબર છે ? અને સમ્યગ્જ્ઞાન ન હોય માટે નિશ્ચય અને વ્યવહાર એના બે પડખાં હોય નહિ. વસ્તુ જ નથી ત્યાં બે પડખાં ક્યાંથી લાવવા ? ‘માટે ‘વ્યવહારનય પ્રથમ હોય અને નિશ્ચયનય પછી પ્રગટે’ એમ માનનારને નયોના સ્વરૂપ...’ અથવા વાસ્તવિક દષ્ટિની ખબર નથી. આવે જ નહિ, પણ આવે ક્યાંથી ? ભાઈ ! સમજાણું ? આહા..હા...! ગમે એટલા જાણપણા (હોય) કે પંચ મહાવ્રતનો વિકલ્પ (હોય), એ તો બધું બહિર્મુખ ઘોલન છે, એ તો બહિર્મુખ છે. આમ અંતર્મુખની સત્તા ભગવાન, મહા અનંત સત્તા આત્માની (છે) એ જ્યાં સુધી દષ્ટિમાં ન આવે ત્યાં સુધી એને નયનું જ્ઞાન (હોય નહિ). પ્રમાણજ્ઞાન નથી તો પછી નય ક્યાંથી આવી ? સમજાણું કાંઈ ? માટે જેની દષ્ટિ પુણ્ય અને પાપની રુચિમાં પડી છે એને સમ્યગ્જ્ઞાન હોય નહિ તેથી તેને નિશ્ચય અને વ્યવહાર જ્ઞાનના બે અંશો પણ હોય નહિ. સમજાણું કાંઈ ? આહા..હા...! ભારે વાંધા. એ એક બોલ કહ્યો.

બીજો (બોલ). ‘ર. વળી નય નિરપેક્ષ હોતા નથી,...’ એટલે શું ? એ તો માથે આવી ગયું કે, પ્રમાણજ્ઞાન હોય ત્યાં બે નય સાથે જ હોય. એકલો હોય નહિ. નિરપેક્ષ

એટલે વ્યવહાર હોય ને નિશ્ચય ન હોય અને નિશ્ચય હોય ને વ્યવહાર ન હોય, હેઠલાની વાત છે, હોં ! ઉપરની વાત નથી. ‘નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થયા પહેલા...’ એટલે આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યના અંતર્ભુજની નિશ્ચયદષ્ટિ કર્યા વિના, અંતરને પકડ્યા વિના બાહ્યને જે અનાદિથી પકડ્યું છે, શુભાશુભ રાગાદિ, બાહ્ય શાસ્ત્રજ્ઞાન એમાંથી અંતરને પકડ્યા વિના એને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન હોઈ શકે નહિ. તો સમ્યગ્દર્શન પહેલા એ વ્યવહારનય હોય તો નિશ્ચયનયની અપેક્ષા વિનાનો થયો. સમજાણું ? પહેલો વ્યવહાર કહો તો નિશ્ચય નથી તો વ્યવહાર કહેવો કોને ? ઝીણી વાત છે. આ આખો વિષય જ (ઝીણો છે).

બે કીધું ને ? સત્યાર્થ સમ્યગ્દર્શન તે નિશ્ચય. તેની સામે અસત્યાર્થ, જૂઠો, ખોટો, અશુદ્ધ, ગૌણ, નિમિત્તકારણ તેને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ? તો નિશ્ચય જ્યાં સ્વઆશ્રય દષ્ટિ થઈ નથી એને પરાશ્રયે રાગનું જ્ઞાન પહેલું કહેવું અને સ્વનું પછી કહેવું, એમ બની શકે નહિ. કહો, સમજાય છે આમાં ? ‘વળી પ્રથમ એકલો વ્યવહારનય હોય તો અજ્ઞાનદશામાં...’ સમ્યગ્જ્ઞાન માનવું પડે. જ્યાં અંતર્ભુજ દષ્ટિ થઈ નથી અને અનાદિનું બહિર્ભુજનું વલણ છે એને સમ્યગ્જ્ઞાન માનવું પડે, વ્યવહાર પહેલો કહે તો. પણ બહિર્ભુજના એકલા ભાવમાં વ્યવહાર હોઈ શકે નહિ. કારણ કે નિશ્ચય વિના વ્યવહાર હોય નહિ.

‘નિરપેક્ષા નયાઃ મિથ્યા સાપેક્ષા વસ્તુ તેઽર્થકૃત્’ (આપ્તમિમાસા શ્લોક-૧૦૮) એવું આગમનું વચન છે.’ પણ ન્યાયથી પણ એને જાણવું જોઈએ કે નહિ ? બહિર્ભુજના એકલા વિકલ્પને વ્યવહાર કહો તો તો અહીં નિશ્ચય તો નથી અને એકલો વ્યવહાર રહ્યો. નિરપેક્ષ થઈ ગયો. વ્યવહાર એકલો નિરપેક્ષ (થયો), નિશ્ચયની અપેક્ષા વિનાનો વ્યવહાર રહ્યો, તો મિથ્યા થઈ ગયો. સમજાણું કાંઈ ? પહેલો વ્યવહાર કહો, પરલક્ષી જ્ઞાન, પરલક્ષી રાગ એ વ્યવહાર ચારિત્રને જો વ્યવહાર કહો તો એકલો રહ્યો, નિશ્ચય તો આવ્યો નહિ, નિશ્ચય વિનાનો નય એટલે નિરપેક્ષ (થયો) તો મિથ્યા થયો. એ મિથ્યા છે એટલે નય છે નહિ, એને હોઈ શકે નહિ. ભાઈ ! સમજાય છે આમાં ? ઝીણું (છે). વેપાર કરીને ‘મુંબઈ’ ગયા હતા ને ? ન્યાં ગુંચાય તો આ સમજાય નહિ. આ...હા...!

‘માટે અજ્ઞાનદશામાં...’ એટલે કે, બહિર્મુખની દષ્ટિના વિકલ્પના જ્ઞાનમાં કોઈ દિ’ નય હોઈ શકે નહિ. એટલે કે વ્યવહારનય હોઈ શકે નહિ. વ્યવહારભાસ (છે). એટલે કે વસ્તુના ભાન વિના એકલા વિકલ્પાત્મક જ્ઞાનમાં, વિકલ્પાત્મક રાગના શ્રદ્ધામાં વ્યવહારભાસ કહેવાય. અને અહીં જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન થયું નથી અને અહીં વ્યવહાર વિકલ્પ આદિ ન હોય તો નિશ્ચયાભાસ કહેવામાં આવે છે. જે પૂર્ણ નથી થયું ત્યાં વિકલ્પ આદિ વ્યવહાર તો હોય છે અને પેલો કહે કે, અમારે એ વિકલ્પ હોય નહિ, તો એ પણ નિશ્ચયાભાસ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે યથાર્થ નિશ્ચય પ્રગટ્યો હોય તો એને વિકલ્પ આદિ ભાવ નિમિત્તપણે, કેવળજ્ઞાન ન હોય ત્યાં સુધી હોયા વિના હોતો નથી. એટલે (કોઈ) કહે કે, અમારે વ્યવહાર ન હોય. તો નિશ્ચયભાસ થઈ ગયો. નિશ્ચય ન હોય તો વ્યવહારભાસ થઈ ગયો. વ્યવહારભાસ એટલે ખોટું. નિશ્ચય ખોટો અને વ્યવહાર ખોટો. સમજાણું કાંઈ ?

સમજવું.. સમજવું.. ને સમજવું. આત્મા જ સમજણનો પિંડ છે. કેવળજ્ઞાન સમજણ છે, શ્રુતજ્ઞાન પણ સમજણ છે અને આત્મા સમજણનો પિંડ છે. આહા..હા...! જ્ઞાનનો પિંડલો, જ્ઞાનનું ધોકડું છે. ભગવાન જ્ઞાનરત્નનું આખું ધોકડું છે. આહા..હા...! એનું અંતરમાં જ્ઞાન પ્રગટે ત્યારે પેલા વિકલ્પને વ્યવહારને ઉપચારથી મોક્ષમાર્ગ કહેવાય. નિશ્ચય વિના વ્યવહાર કેવો ? અને વ્યવહાર વિના નિશ્ચય, નિશ્ચય કેવો ? નીચે, હોં ! પૂર્ણ થઈ ગયું અને તો પછી પ્રમાણ આખું થઈ ગયું. સમજાય છે ?

એટલે કહે છે, ‘૩. જીવ નિજ જ્ઞાયક સ્વભાવના આશ્રયવડે નિશ્ચય રત્નત્રય (મોક્ષમાર્ગ) પ્રગટ કરે...’ જુઓ ! ભગવાનઆત્મા ચૈતન્યમૂર્તિ જે રાગ વિનાની ચીજ છે, જે આસ્રવતત્ત્વ પુણ્ય-પાપના છે અને અજીવતત્ત્વ કર્મ, શરીર છે એના વિનાની એ ચીજ છે. એના વિનાની ચીજમાં આસ્રવ નથી. એવી ચીજનું સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન કરે ત્યારે પેલો આસ્રવ-વિકલ્પ જે નિમિત્તરૂપે વ્યવહાર આવે ત્યારે એને ઉપચારથી મોક્ષનો માર્ગ આરોપ કરવામાં આવે છે. સમજાણું ?

‘ત્યારે સર્વજ્ઞ કથિત નવ તત્ત્વો...’ જુઓ ! એક સ્વતત્ત્વનું એકલું બરાબર ભાન થયું ત્યારે સર્વજ્ઞે કહેલા, હોં ! બીજા અન્યના કહેલા નહિ. કારણ કે સર્વજ્ઞ સ્વભાવી, સર્વજ્ઞસ્વભાવી આત્મા પૂર્ણ જ્ઞાનસ્વભાવી (છે) એનું જ્ઞાન થયું એ નિશ્ચય થયું. એની

સાથે સર્વજ્ઞે કહેલા નવના ભેદવાળું જે જ્ઞાન, નવ તત્ત્વનું જ્ઞાન એ ભેદજ્ઞાન (છે), વ્યવહારુ જ્ઞાન છે. એને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ કહેવામાં આવે છે.

‘નવ તત્ત્વો, સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા...’ સાચા સર્વજ્ઞદેવ, પોતાના સર્વજ્ઞ પરમાત્માની શ્રદ્ધા થઈ ત્યારે વ્યવહારમાં બીજા સર્વજ્ઞદેવ આવા હોય એવી એની વિકલ્પાત્મક શ્રદ્ધા હોય છે. સમજાણું કાંઈ ? આ સર્વજ્ઞસ્વભાવી એટલે આ તો એકલું જ્ઞાનસ્વરૂપ જ છે. જ્ઞાનમાં પછી ઓછું, ઉણું કાંઈ રહેતું નથી. એક જ્ઞાન, એક જ્ઞાન. એવો સર્વજ્ઞ એટલે પૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ, એવા આત્માની દૃષ્ટિ થઈ ત્યારે સર્વજ્ઞે કહેલા વ્યવહારના જે વ્યવહારૂપ નવ તત્ત્વો, એની એને વિકલ્પરૂપ શ્રદ્ધા હોય છે. એ વ્યવહાર સમક્ષિત કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ? આ તો ઘણા બોલો યાદ રાખવા. છે કે નહિ ? પુસ્તક રાખ્યું છે ને ? ભાઈ !

‘સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા...’ એટલે ? જ્ઞાયક સ્વભાવ કીધો ને ? એકલો જ્ઞાનસ્વભાવ ભગવાન પૂર્ણ... પૂર્ણ... પૂર્ણ પ્રભુ, એનું જ્યાં સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન થયું ત્યારે ભગવાને કહેલા ભેદવાળા નવ તત્ત્વો, બીજા સર્વજ્ઞદેવ, એને સાધનારા ગુરુ, એને કહેનારા શાસ્ત્ર, એની સંબંધી-પરદ્રવ્ય સંબંધીની શ્રદ્ધા-રાગ મિશ્રિત વિચાર, એ તો બધા પરદ્રવ્ય થયા ને ? સ્વદ્રવ્યની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન થયા ત્યારે હજી વિકલ્પ બાકી રહી ગયો છે. જે પરદ્રવ્ય સર્વજ્ઞ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર અને નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધાનો રાગ એને હોય છે.

‘રાગમિશ્રિત વિચારો અને મંદ કષાયરૂપ શુભભાવ થાય તે જીવને જે પૂર્વે હતો તેને ભૂતનૈમગ્નયથી વ્યવહારકારણ કહેવામાં આવે છે.’ ઇ કઈ અપેક્ષાએ કીધું ? ‘જો જાણદિ અરહંત’ કીધું હતું ને ? જે અરિહંતને જાણે. ત્યારે અરિહંતને (જાણવામાં) પર તરફના વિકલ્પો હતો. આ અરિહંત આવા (છે), દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય આવા (છે). (પછી) આમ ખસીને પોતાના સર્વજ્ઞ સ્વભાવનું જ્ઞાન થયું ત્યારે પેલા વિકલ્પને નૈમગ્નયે કારણ કહેવામાં આવ્યું છે. સમજાણું કાંઈ ? ‘પ્રવચનસાર’માં ૮૦મી ગાથામાં કહ્યું ને ? ‘જો જાણદિ અરહંત’ એ તો પરદ્રવ્ય છે. ‘દલ્લતગુણત્તપજ્જયત્તેહિ’ એના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને જાણે. ત્યારે તો એ વિકલ્પ હતો, એ તો પર તરફનો વિકલ્પ હતો. એને છોડીને અંદર નિર્વિકલ્પ સમ્યગ્જ્ઞાન થયું, સમ્યગ્દર્શન થયું ત્યારે પેલા વિકલ્પને,

એનાથી થયું એમ વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ?

અહીં તો આપણે નૈગમનયને અરિહંતની સાથે મેળવ્યું. અરિહંત આવા, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય (આવા), એવું પહેલું પરસન્મુખ જ્ઞાન થયું, એ વૃત્તિ પરસન્મુખ છે. એવો એ આત્મા, આવો સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી, એક સમયની આવી તાકાત (છે), એવી તાકાત તો દ્રવ્યમાંથી પ્રગટી છે. આ મારું દ્રવ્ય પણ એવું છે. એમ અંદર દ્રવ્યમાં જઈને જે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન પ્રગટ થાય ત્યારે જે વિકલ્પનું વ્યવહારનું જ્ઞાન હતું અથવા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો એ જાતનો રાગ હતો એને નૈગમનયે વ્યવહાર કારણ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું આમાં ? બધા બોલ એવા (છે), આ તો નિશ્ચય અને વ્યવહારના બોલ જ બધા એવા છે. આહા..હા..! ‘પરમાત્મ પ્રકાશ’ની બીજા અધ્યાયની ૧૪મી ગાથાની ઇ નૈગમનયની ટીકા છે. સમજાય છે ?

‘વળી તે જ જીવને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનની ભૂમિકામાં શુભરાગ અને નિમિત્તો કેવા પ્રકારના હોય,...’ તેણે સર્વજ્ઞ સ્વભાવી જાણ્યો છે, માન્યો છે એને વિકલ્પમાં પણ સર્વજ્ઞે કહેલા તત્ત્વ ને વિકલ્પ ને નિમિત્ત ને શુભરાગ એવો જ હોય. બીજો હોઈ શકે નહિ. એવું બતાવવા ‘તેનું સહચરપણું બતાવવા...’ વિકલ્પ સાથે હોય છે. ભગવાન સર્વજ્ઞ પ્રભુ, એકલો જાણનાર, ક્યાંય અટકનાર નહિ એવું એનું સ્વરૂપ (છે). ચૈતન્યનું, હોં ! એવા ચૈતન્યના જ્ઞાયકના સ્વભાવને જાણ્યો ત્યારે એની ભૂમિકામાં હજી અધૂરો છે માટે એનું જ્ઞાન અને વિકલ્પ, સર્વજ્ઞે કહેલા નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા અને એણે કહેલા ચારિત્રના વિકલ્પની મર્યાદા તે ભૂમિકામાં હોય એટલું જણાવવા તેને વ્યવહાર કહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ ? આ બધું સમજવા જેવું છે. આ ‘છ ઢાળા’ તો છોકરાઓ બહુ વાંચતા હશે. ક્યાં ગયો ? આ બધું વાંચે છે કે નહિ ? ત્યાં આપણે ભણાવે છે કે નહિ ? તો પછી ધ્યાન રાખવું જોઈએ ને આમાં શું છે ? આ..હા...! શું કહ્યું ?

ભગવાનઆત્મા સર્વજ્ઞસ્વભાવી વસ્તુ પ્રભુ, આ આત્મા, હોં ! એનું નિશ્ચય દર્શન થયે સર્વજ્ઞે કહેલા ભેદવાળા નવ તત્ત્વો કે છ દ્રવ્ય આદિની શ્રદ્ધા, સર્વજ્ઞની શ્રદ્ધા કે ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા, જે શાસ્ત્રે સર્વજ્ઞપણું કહ્યું, સર્વજ્ઞપણું જેને પ્રગટ્યું કે સર્વજ્ઞપણું જે સાધે છે. ભાઈ ! એ રીતે ત્રણ લીધા. ઠીક ! સર્વજ્ઞસ્વભાવી આત્માની દૃષ્ટિ

થઈ, સર્વજ્ઞે કહેલા શાસ્ત્રો, શાસ્ત્રે કહેલું સર્વજ્ઞનું સ્વરૂપ, શાસ્ત્રએ કહેલા સંતો અથવા સર્વજ્ઞને સાધનારા ગુરુ અને સર્વજ્ઞપણું પર, એને એવા શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની ભૂમિકામાં આવો જ વિકલ્પ હોય, બીજો હોઈ શકે નહિ. આહા..હા..! સમજાણું કાંઈ ?

‘તેનું સહચરપણું...’ શુદ્ધ સર્વજ્ઞ આત્મસ્વભાવની પ્રતીત સાથે આવા જ સર્વજ્ઞદેવ, સર્વજ્ઞને સાધનારા ગુરુ, સર્વજ્ઞપણું જેણે સિદ્ધ કર્યું એવા શાસ્ત્ર. સમજાય છે ? અને એમણે કહેલા નવ તત્ત્વો, એનું સહચરપણું (હોય છે). નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનમાં આવા વિકલ્પનું સહચરપણું હોય છે, સાથે હોય છે. સહચર-સાથે. પહેલા નૈગમનયથી કહ્યું હતું. ‘જો જાણદિ અરહંતં દવ્વત્તગુણત્તપજ્જયત્તેહિં। સો જાણદિ અપ્પાણં’ સમજાણું કાંઈ ? આ સાથે કહ્યું. એને હજી રાગ છે ને ? એટલે એ જાતનો વિકલ્પ (હોય છે). સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરની શ્રદ્ધાનો રાગ, સર્વજ્ઞને સાધતા એવા ગુરુનો વિકલ્પ અને સર્વજ્ઞને સિદ્ધ કરનારા શાસ્ત્ર. શાસ્ત્ર તો સર્વજ્ઞપણું સિદ્ધ કરે છે. એટલે કે વીતરાગપણું સિદ્ધ કરે છે. વીતરાગપણું સિદ્ધ કરે છે ને ? અને વીતરાગપણું શાસ્ત્રનું તાત્પર્ય છે. એવા શાસ્ત્રને શ્રદ્ધવા. એવા નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનની સાથે આવું સહચરપણું, આવો જ વિકલ્પ અને એવું જ જ્ઞાન હોય એને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. ભાઈ !

આજે તો પોણો કલાક એક જ ચાલ્યું. આમાં કેટલું યાદ રાખવું ? મોટરનું કેટલું યાદ રાખશા હશે ન્યાં ? મોટરના પાર્ટ... પાર્ટ કહે ? શું કહે ? ભાગ. કેટલાય પાર્ટ ને કેટલાય ભાગ. ચારે કોરના યાદ રહે. તમારે લોઢાનું કેટલું યાદ રહે ? આહા..હા..! એમાં બહુ નથી. એ છે તો થોડું પણ એનો વિસ્તાર સમજાવવા માટે ઘણું કહેવું પડે. સમજાણું ? બાકી તો સર્વજ્ઞસ્વભાવી પ્રભુની દૃષ્ટિ થતાં એના કહેલા અને એ પોતે અને ગુરુની, શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો રાગ આવે એને વ્યવહાર કહેવાય, લ્યો ! આ ટૂંકું ને ટય. એટલે પેલા કુદેવ-કુગુરુ-કુશાસ્ત્ર, સર્વજ્ઞ સિવાયના, સર્વજ્ઞને સાધનારા સિવાયના, સર્વજ્ઞને કહેનારા શાસ્ત્ર સિવાયના બધા નીકળી ગયા. સમજાણું કાંઈ ?

‘તેમ કહેવાનું કારણ એ છે કે તેથી જુદા પ્રકારનાં (વિરુદ્ધ) નિમિત્તો તે દશામાં કોઈને હોઈ શકે નહિ;...’ સર્વજ્ઞ સિવાય, સર્વજ્ઞના સાધક ગુરુ સિવાય કે સર્વજ્ઞ ને વીતરાગતા સિદ્ધ કરનારા શાસ્ત્ર સિવાય અન્યના દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા એને હોઈ શકે નહિ. અલ્પજ્ઞ અજ્ઞાનીના કહેલા તત્ત્વો, અજ્ઞાનીની શ્રદ્ધા કે અજ્ઞાનીના કહેલા

શાસ્ત્રો (એની શ્રદ્ધા એને ન હોય). એટલે કે શુભભાવ વ્યવહાર રત્નત્રયનો ભાવ વ્યવહાર હોય છે તોપણ તે ખરું કારણ નથી. સત્યાર્થ કારણ નથી, ઉપચાર કારણ છે, અશુદ્ધ કારણ છે, ગૌણ કારણ છે. મુખ્ય કારણ તો આ નિશ્ચય છે.

એક ન્યાય તો ઈ છે. જેમ જ્ઞાનમાં સિદ્ધ કર્યું એમ આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. જ્ઞાન અને આનંદ બે જ ગુણની પ્રધાનતા આત્મામાં છે. આત્મા પોતે જ આનંદરૂપ છે. જેમ પહેલો જ્ઞાનરૂપ સર્વજ્ઞસ્વભાવ સિદ્ધ કર્યો. સમજાણું ? એમ આત્મા આનંદરૂપ છે તેથી આત્માના આશ્રયે સુખ પ્રગટ થઈ શકે. આનંદરૂપ છે એને આશ્રયે આનંદ પ્રગટ થાય. રાગ ને પુણ્ય ને નિમિત્ત કંઈ આનંદરૂપ નથી, પોતાના આનંદરૂપ નથી. પુણ્ય-પાપનો વિકલ્પ કે નિમિત્ત કે સંઘયણ કે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર, અહીં આનંદ છે એ આનંદ એમાં નથી. માટે આ આનંદ જે આત્મામાં છે એના આશ્રયે જ આત્માને આનંદ પ્રગટ થઈ શકે. બરાબર છે ? જ્યાં આનંદ છે ત્યાં આનંદની નજર નાખ્યે આનંદ પ્રગટ થાય.

જેમ જ્ઞાન-સર્વજ્ઞપણું જ્યાં છે ત્યાં એકાકાર થાય તો સર્વજ્ઞની પ્રતીતિ, જ્ઞાન અને રમણતા થાય. તો સર્વજ્ઞ કાર્યરૂપે પરિણમે. એમ આત્મા પોતે જ આનંદરૂપ છે તેથી આત્માના આશ્રયે સુખ થાય 'પણ કોઈ નિમિત્ત કે વ્યવહારના આશ્રયે સુખ પ્રગટ થઈ શકે નહિ.' કેમ ? કે, રાગમાં કે નિમિત્તમાં આ આનંદ નથી. આ આત્માનો આનંદ ન્યાં નથી. સમજાણું કાંઈ ? (આજે) નોમને રવિવાર છે.

કહે છે કે, આત્મા જેમ સર્વજ્ઞસ્વભાવી છે તો એને આશ્રયે જ્ઞાનની સાચી પ્રતીતિ થઈ અને સર્વજ્ઞપણું પ્રગટે. રાગમાં કાંઈ સર્વજ્ઞપણું નથી, તેમ નિમિત્તમાં સંઘયણમાં સર્વજ્ઞપણું નથી કે જેને આશ્રયે એ પ્રગટે. એમ આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદનો પિંડ પ્રભુ છે. એ અતીન્દ્રિય આનંદને અવલંબે અતીન્દ્રિય આનંદ, શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્રના કારણો પ્રગટે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ આનંદનો જ અંશ છે. આહા..હા..! સમજાણું કાંઈ ?

વસ્તુ છે એ તો અતીન્દ્રિય આનંદ સુખરૂપ છે. સુખરૂપ આનંદરૂપ (છે) તો એને આશ્રયે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર થાય એ સુખરૂપ હોય. સુખરૂપ હોય એ પૂર્ણ સુખને સાધનારી પર્યાય છે. આનંદરૂપ આત્માની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને શાંતિ એ પર્યાયને અપૂર્ણ

આનંદ છે, વસ્તુ પૂર્ણ આનંદ છે, પર્યાય અપૂર્ણ આનંદ છે. એને પૂર્ણ આનંદનું કારણ થાય. એ આનંદના આશ્રય વિના પુણ્ય-પાપનો વિકલ્પ, વ્યવહાર ને નિમિત્તમાં કાંઈ આનંદ નથી કે એને આશ્રયે પ્રગટે. આ આનંદને આશ્રયે અંશ પ્રગટ થાય છે. સમજાણું ? શુભરાગ છે, વ્યવહાર જે છે, વ્યવહારુ જ્ઞાન, વ્યવહારુ શ્રદ્ધા, વ્યવહારુ રાગમાં કાંઈ આનંદ નથી. અંશે આનંદ નથી. પૂર્ણ આનંદ તો નથી, અંશે પણ નથી. પૂર્ણાનંદ ભગવાનઆત્મા છે એને આશ્રયે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર અંશે આનંદ પ્રગટ થાય. રાગ અને નિમિત્તમાં અંશ પણ નથી. પૂર્ણ નથી અને અંશ પણ નથી તો એને આશ્રયે કોઈ દિ' સુખ પ્રગટે નહિ એટલે એને આશ્રયે મોક્ષમાર્ગ હોય નહિ. એટલે પૂર્ણ આનંદરૂપી મોક્ષનું કારણ અંશ રાગ અને નિમિત્ત હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ ? ભાઈ ! કેટલા બધા બોલ આમાં અંદર સમજાય એવા છે, હોં ! લાખેલું છે એના અર્થ થાય છે આ તો.

સત્ય સિદ્ધાંત શું સિદ્ધ કરવો છે ? કે, ભગવાનઆત્મા એકલો આનંદનો જ ગાંગડો છે. આત્મા એટલે અતીન્દ્રિય ગુણ સંપન્ન. એક એક ગુણથી લ્યો તો આખા ગુણરૂપી વસ્તુ છે. જેમ પહેલું જ્ઞાનથી લીધું તો જ્ઞાયક લઈ લીધો. હવે આનંદથી લેતા આનંદમૂર્તિ છે. વીર્યથી (લઈએ તો) વીર્યગુણની મૂર્તિ છે. શાંતિ કહો તો ચારિત્રની મૂર્તિ છે. વસ્તુ.. વસ્તુ એક અખંડ. આનંદસ્વરૂપ ભગવાનઆત્મામાં અંતર એકાગ્ર થાય તો આનંદનો અંશ પ્રગટે. એ આનંદનો અંશ પ્રગટે એનું નામ જ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે અને એ પૂર્ણ થાય ત્યારે એને મોક્ષ કહેવામાં આવે છે. પર્યાયનો પૂર્ણ, પર્યાયમાં પૂર્ણ (મોક્ષ થાય છે). વસ્તુ તો પૂર્ણ છે, પર્યાયમાં પૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ અને સુખ આદિ (પ્રગટે છે). સમજાણું કાંઈ ?

એ સુખની દશાનો અંશ, અંશીના અવલંબન વિના ન હોય. તો એ અંશી તો આખો આનંદરૂપ છે. આ રાગ ને નિમિત્ત કાંઈ એનો અંશી નથી કે એમાંથી આનંદ પ્રગટે કે એમાંથી મોક્ષનો માર્ગ આવે કે એનાથી મોક્ષ થાય, એમાંથી મોક્ષમાર્ગ, એનાથી મોક્ષ થાય એમ છે નહિ. સમજાણું કાંઈ ? હળવે હળવે તો કહેવાય છે. એને વિચારમાં વખત રહે એવું થોડું થોડું (કહેવાય છે). એ તો એક એક ગુણ કોઈપણ લ્યો ને (બધામાં કહેવાય). મુખ્ય તો જ્ઞાન અને સુખથી જ બધે ઠેકાણે આત્માનું વર્ણન કર્યું

(છે). માંગલિક કર્યું ત્યાં (એમ કહ્યું), ચિદાનંદાય નમઃ. સમજાય છે ? કારણ કે મુખ્ય વસ્તુ જ્ઞાન અને આનંદ છે. જ્ઞાનપ્રધાન વસ્તુ છે અને આનંદ જગતને જોઈએ છે. એમાં વીર્ય, શ્રદ્ધા, શક્તિની પૂર્ણતા એ બધું એમાં આવી જાય છે. બીજી રીતે કહીએ તો, શ્રદ્ધાથી કહીએ તો શ્રદ્ધા નામનો ગુણ આખો આત્મામાં વ્યાપેલો છે. શ્રદ્ધાસ્વરૂપ જ આત્મા છે, લ્યો ! શું કીધું ?

જેમ આ જ્ઞાન ને આનંદ કીધું, એમ આત્મા એકલો શ્રદ્ધાનો પિંડલો છે. સમ્યગ્દર્શન પર્યાય નહિ. શ્રદ્ધાસ્વરૂપ આખો આત્મા છે. એ શ્રદ્ધાસ્વરૂપ આખો આત્મા, એને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય પ્રગટે. એ રાગ અને પુણ્યમાં શ્રદ્ધા છે ? શ્રદ્ધાનો ગુણ છે કે એને આશ્રયે શ્રદ્ધા પ્રગટે ? અને એ પૂર્ણાનંદ શ્રદ્ધા જે અહીં પ્રગટી, આખા શ્રદ્ધા (ગુણમાંથી) સમ્યક્ શ્રદ્ધા પ્રગટી એ પૂર્ણ અવગાઢ (સમ્યક્ત્વ) જે કેવળજ્ઞાનમાં પ્રગટે એ આનાથી પ્રગટે. રાગમાંથી પ્રગટે ? સમજાણું ? ભાઈ ! પલાખાં પણ આકરા છે.

મુમુક્ષુ :- આનંદ તો ક્યાંય અમને પ્રભુ ગોત્યો જડતો નથી.

ઉત્તર :- પણ દુઃખ તો ગોત્યું જડે છે કે નહિ ? આ દુઃખ જણાય છે તે કૃત્રિમ (છે) એની પાછળ છે એ આનંદ, એમ કહે છે, લ્યો ! શું (કીધું) ? દુઃખ છે કે નહિ ? દુઃખ શરીરનું નહિ, હોં ! એમાં પાછા રાડ પાડશો નહિ. એ શરીરમાં ઠીક નથી એવી માન્યતા તે દુઃખ છે કે નહિ ? એ દુઃખ છે તે કૃત્રિમ છે. દુઃખ વિકાર ત્રિકાળ ન હોઈ શકે. દુઃખ એ કૃત્રિમ છે, વિકાર છે, અનિત્ય છે, અધ્રુવ છે. એ વિકારની પાછળ ત્રિકાળ રહે છે તેને ધ્રુવ અને આનંદ કહેવામાં આવે છે. લ્યો ! આહા..હા..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પણ આ વિકૃત થયું એ કોઈ ચીજ અવિકૃત છે એનું વિકૃત હોય કે અવિકૃત નથી એનું વિકૃત હોય ? આ લાકડાને દુઃખ હોય ? કહો, આમાં દુઃખ હોય ? કેમ (ન હોય) ? કે, અંદર આનંદ નથી. આનંદ હોય ત્યાં આનંદની ઊલટી દશા-અ-આનંદ એટલે કે દુઃખ હોય. સમજાણું કાંઈ ? ભાઈ ! સમજાય છે કે નહિ આમાં ? આને દુઃખ છે ? કોને દુઃખ છે ? આત્માની પર્યાયમાં દુઃખ છે. દુઃખ એ વિકૃતપણું બતાવે છે, આકુળતા બતાવે છે. એ દુઃખ એકરૂપ રહેતું નથી એટલે કે એ અનિત્યતા

બતાવે છે. એકરૂપ રહેતું નથી એટલે. એ અનિત્યતા અને આકુળતા કૃત્રિમ છે તો એ કોઈ આનંદ ત્રિકાળ છે એની ઊલટી અવસ્થા છે. એ જ આનંદનો સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું કાંઈ ? ભાઈ ! લોજીકથી-ન્યાયથી તો આ છે.

મુમુક્ષુ :- દુઃખ આનંદને સિદ્ધ કરે છે.

ઉત્તર :- સિદ્ધ કરે છે. હા, દુઃખનો ખ્યાલ આવે તો આનંદ બીજો છે એમ સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું કાંઈ ? આનંદનું જ્ઞાન થાય ત્યારે દુઃખનું જ્ઞાન વ્યવહારે કહેવામાં આવે. એમ કહે છે.

આ તો શ્રદ્ધા લીધો એમ દરેક ગુણની એવી શૈલી છે. ભગવાનઆત્મા શાંતરસનો પિંડ ચારિત્ર છે. શાંત.. શાંત.. અકષાયસ્વરૂપ છે. અકષાયનો પિંડલો પ્રભુ આત્મા છે. એને આશ્રયે અકષાય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર થાય. અકષાય એટલે શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર થાય. પણ એ અકષાય ચારિત્રનો આધાર આ અકષાય દ્રવ્ય હોય, વિકલ્પ એને આધાર હોય ? રાગમાં અકષાયપણું છે. જે રાગ પોતે વર્તમાન કષાય હોય અને પછી અકષાય કાર્યનું કારણ થાય ? સમજાણું કાંઈ આમાં ? આ તો નિશ્ચય અને વ્યવહાર બેના કારણ-કાર્યની વાત આવી છે. આહા..!

કહે છે કે, આત્મા સુખ (સ્વરૂપ છે). એ પ્રમાણે બધું લઈ લેવું, હોં ! શાંતિ, શ્રદ્ધા... સમજાય છે ? વીર્ય. વીર્યની મૂર્તિ પ્રભુ છે. એકલા બળની મૂર્તિ છે. શક્તિનું આખું બળ. એ બળને આશ્રયે બળવાળું સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સમ્યક્ પ્રગટે. હેં ?

મુમુક્ષુ :- ભીંત હલાવી દે.

ઉત્તર :- ભીંત હલાવે ? ભીંત હલાવતો હશે ? તો એ બળ કહેવાય ? હેં ?

અહીં તો વિકલ્પમાં પણ બળ નથી એમ સિદ્ધ કરવું છે. બીજાને હલાવવાની વાત પણ ક્યાં છે ? ખરું બળ વિકલ્પમાં નથી. બળવંત.. બળવંત... આ શું કહેવાય છે ? શું કહેવાય પેલા છોડનું નામ ? કહેતા હતા ને ? પેલો છોડ નહોતો પ્રવચન મંડપમાં ? એ છોડનું નામ કહેતા, બળ. નામ શું ? એકલું બળ જ ? બીજો શબ્દ નહિ. એવું કહેતા હતા કે, આ બળનું ઝાડ છે. પણ બીજું વિશેષ નામ હતું. ઇ બળનું ઝાડ કહેવાય, આને બળ કહેવાય.

મુમુક્ષુ :- બળબીજ.

ઉત્તર :- હા, બળના બીજ થાય છે. ઇ ન્યાં હતું. એમ આ બળનો બીજ તો આ આત્મા છે, વીર્યનો પિંડ આખો. એકલી વીર્યની કાસળી ભગવાન છે. એ વીર્યની મૂર્તિ, વીર્ય-બળ જે આત્માનું છે એને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું વીર્ય પ્રગટ થાય. પુણ્યના રાગમાં બળ છે તે એને આશ્રયે પ્રગટ થાય ? અને એ રાગમાં બળ છે કે રાગને આશ્રયે મોક્ષ થાય ? પૂર્ણ વીર્ય. મોક્ષ એટલે પૂર્ણ વીર્ય. પૂર્ણ વીર્ય આ રાગને આશ્રયે થતા હશે ? પૂર્ણ વીર્યના આશ્રયે થયેલું વીર્ય તે પૂર્ણ વીર્યનું કારણ થાય. સમજાણું કાંઈ ? પછી પાંચમો બોલ લે છે, લ્યો ! મોક્ષમાર્ગ તો એક છે. એની વ્યાખ્યા વિશેષ આવશે... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)

